

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 2, No.39, Summer 2022, pp 33-52

Received: 29/12/2021 Accepted: 21/08/2022

Investigating the Use of Adjectives in *Hamleye Heydari* by Mirza Mohammad Bazel Mashhadhi

Mojtaba Hamzei

M. A. Graduate of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Zabol University, Zabol, Iran
mojtaba.h2010@gmail.com

Alireza Mahmoodi*

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Zabol University, Zabol, Iran
mahmoodi_ar@uoz.ac.ir

Mohammad Mojavezy

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Zabol University, Zabol, Iran
momojavezy@uoz.ac.ir

Abstract

The book *Hamleye Heydari* by Mirza Mohammad Bazel Mashhadhi is one of the prominent Persian religious epics of the 12th century. This verse epic is about the campaigns of the Prophet of Islam (PBUH) and the wars of Imam Ali (AS). Using adjectives is among the methods that Bazel Mashhadhi paid special attention to in shaping the structure of his epic language. The use of adjectives in *Hamleye Heydari*, both artistically and non-artistically, is a tool that the poet has used to describe characters, battle scenes, animals, objects, and to show his emotions and feelings. This descriptive-analytical study aims to identify and introduce the characteristics of religious epic works. The attributes have been investigated and expressed in two categories: linguistic (grammatical) and artistic (rhetorical). Also, the most important function of adjectives in this epic work is investigated. The results of this research show that Bazel Mashhadhi paid more attention to the use of subjective adjectives from linguistic and rhetorical points of view than to the use of ironic adjectives. The function of these attributes has led to better visualization and objectification of epic scenes. This can be considered an important factor in the fame and longevity of this epic work.

1. Introduction

Mirza Mohammad Rafi, known as Bazel Mashhadhi (1112 or 1124 AH), is one of the prominent poets of the 12th century. *Hamleye Heydari* is his biggest and most famous work. This work is one of the religious epic poems which contains twenty-four thousand verses in Bahr Mutaqareb (Safa, 2008, p. 375). Its subject is the history of the Prophet of Islam (PBUH) and Imam Ali (AS) and the efforts of Amir al-Mu'minin to spread Islam and overthrow the enemies of the Prophet (PBUH) (ibid: 589). *Hamleye Heydari* is simple and comprehensible to the general public. Mirza Mohammad Bazel Mashhadhi has tried to add to its excitement by telling stories and beautiful

*Corresponding author

Hamzehee, M., Mahmoodi, A., & Mojavezy, M. (2022). Investigating the use of adjectives in the attack of Heydari, Mirza Mohammad Bazel Mashhadhi. *Literary Arts*, 14(2), 33-52.

2322-3448 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/liar.2022.131106.2080>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.2.3.1>

descriptions and making it attractive and passionate. There is no praise for kings and courtiers in this verse. Although Bazil himself had a job in the court, he did not praise anyone other than the Prophet (PBUH), Imam Ali (AS) and Ahl al-Bayt Asmat and Tahart. Bazil has tried to mention the stories of the beginning of Islam, and in this work, he has avoided the excesses that have been used in other epic poems in mentioning events; instead, he has used descriptions that are understandable for people. In creating these descriptions, the use of attributes, especially expressive attributes, has played an important role.

2. Materials and Methods

Due to the importance of this epic masterpiece, in this study, the use of adjectives and their most important functions in the generalities of *Hamleye Heydari* have been investigated from the linguistic (grammatical) and artistic (rhetorical) aspects.

3. Results and Conclusions

In the investigation of the narrative poem of *Hamleye Heydari*, the use of adjectives has been investigated. Adjectives are very significant and extensive in *Hamleye Heydari*, and Bazil Mashhadhi has used this literary trick well in his epic descriptions. These attributes can be divided based on the structure, rhetoric, and function, and even special attributes of religious and Shiite epics. In this poem, artistic adjectives had the highest frequency in the form of subjective adjectives and then in the form of compound adjectives. Also, the use of artistic attributes in its rhetorical form can be seen widely in *Hamleye Heydari*, while artistic attributes have wider use in the form of irony. In addition, in order to express his religious and Shiite ideology and beliefs, Bazil Mashhadhi paid special attention to religious leaders and especially Imam Ali (AS) by using these attributes to make the language and descriptions of the attack more effective, beautiful, and epic. *Hamleye Heydari* has taken the initiative in this regard, which has caused the fame and longevity of this epical religious work.

Keywords: Hamleye Heydari, Bazil Mashhadhi, Adjective, Rhetoric.

References

- Anvari, H., & Ahmadi Givi, H. (2008). *Persian grammar*. Third Edition. Tehran: Fatemi Publication.
- Balaghi Inalo, A., Nazariani, A., & Mozaffari, A. R. (2019). Study of the style and content of the epic Heydari attack by Bazil Mashhadhi. *Persian Poetry and Prose Styloogy*, 3(3), 177-203.
- Dad, S. (1999). *Dictionary of literary terms*. Tehran: Morvarid Publication.
- Farshidvard, K. (2004). *Today's detailed grammar*. Tehran: Sokhan Publication.
- Fotouhi Roudmajani, M. (2004). Classic image. *Art Quarterly*, 64, 22.
- Fotouhi Roudmajani, M. (2006). *Image rhetoric*. Tehran: Sokhan Publication.
- Ghanbari, Z. (2007). *Rhetorical and linguistic comparison of Ali Nameh with Khavaran Nameh of Ibn Hesam, Haydari Ibn Bazel's Attack and Raji Kermani's Haydari Attack*. MA Thesis, Yasouj University.
- Kashefi Khansari, A. (2008). Heidari attack. *Culture and Art Magazine, Fiction Literature*, 54, 24-28.
- Khat Kar, M. (2011). *Study of epic, religious, and historical aspects in Hamleye Heydari Bazil Mashhadhi*. MA Thesis, Zabol University.
- Khayyampour, A. R. (1965). *Persian grammar*. Tehran: Tehran Bookstore.
- Koopa, F. (2011). Study and analysis of Hamleye Heydari from the point of view of stylistic features and innovative and expressive features. *Persian Poetry and Prose Styloogy*, 13, 165-181.
- Mahmoodi Lahijani, A., & Amiri, M. (2013). Comparative study of the use of artistic adjectives in Homer's Iliad and Odyssey and Ferdowsi's Shahnameh. *Kohan Nama Adab Parsi*, 5(2), 23-44.
- Mahmoodi Lahijani, A., Amiri, M., Fesharaki, M., & Khorasani, M. (2016). Noun-adjective artistic formula and their use as a stylistic feature in Ferdowsi's Shah nameh, a legacy of oral poems in Pahlavi's Khoda Nameh. *Journal of Literary Essays*, 193, 21-51.
- Malek Thabit, M., & Shahbazi, A. (2013). Epic language criticism in the Attack of Heydari Bazil Mashhadhi. *Prose Research Journal of Persian Literature (Literature and Language)*, 17(35), 345-379.
- Mashhadhi, B. (2013). *The generalities of Hamleye Heydari*. Tehran: Islam Publication.
- Safa, Z. (2008). *Epic writing in Iran*. Tehran: Ferdows Publication.
- Shafiei kadhani, M. (1996). *Illusory images in Persian poetry*. Tehran: Agah Publication.
- Shamisa, S. (2014). *Bayan*. Tehran: Mitra Publication.
- Shariat, M. (1993). *Persian grammar*. Tehran: Asatir Publication.
- Soltani Gord Faramarzi, A. (1997). *Persian grammar, from word to word*. Tehran: Mobtakaran Publication.

بررسی کاربرد صفت در حمه‌ حیدری میرزا محمد باذل مشهدی

مجتبی حمزه‌ای، دانش آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، زابل، ایران

mojtaba.h2010@gmail.com

علیرضا محمودی^۲، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، زابل، ایران

mahmoodi_ar@uoz.ac.ir

محمد مجوزی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، زابل، ایران

momojavezy@uoz.ac.ir

چکیده

کتاب حمه‌ حیدری اثر میرزا محمد باذل مشهدی، از برجسته‌ترین حماسه‌های دینی فارسی در قرن دوازدهم هجری است. این حماسه منظوم درباره‌ غزوات پیامبر اسلام (ص) و جنگ‌های حضرت علی (ع) به نظم درآمده است. کاربرد صفات از جمله روش‌هایی است که باذل مشهدی در شکل‌دادن ساختار زبان حماسی خود به آن توجه ویژه‌ای داشته است. کاربرد صفات در حمه‌ حیدری، چه به صورت هنری و چه به شکل غیرهنری، ابزاری است که شاعر برای توصیف شخصیت‌ها، صحنه‌های رزم، حیوانات، اشیا و همچنین برای نشان‌دادن عواطف و احساسات خود از آنها بهره برده است. این مقاله با هدف شناخت و معرفی هرچه بهتر ویژگی‌های آثار حماسی دینی، به صورت توصیفی — تحلیلی انجام شده است و در آن به بررسی و بیان این صفت‌ها در دو حوزه زبانی (دستوری) و هنری (بلاغی) پرداخته می‌شود؛ همچنین مهم‌ترین کارکرد صفات در این اثر حماسی بررسی خواهد شد. نتیجه این پژوهش بیانگر آن است که باذل مشهدی از نظر زبانی، به کاربرد صفات فاعلی، و از نظر بلاغی، به کاربرد صفات کنایی توجه بیشتری داشته است. کارکرد این صفات به تجسم و عینیت‌بخشی مطلوب‌تر صحنه‌های حماسی انجامیده است؛ امری که آن را عاملی مهم در شهرت و ماندگاری این اثر می‌توان برشمرد.

کلیدواژه‌ها: حمه‌ حیدری؛ باذل مشهدی؛ صفت؛ بلاغت

۱- مقدمه

میرزا محمدرفعی، معروف به باذل مشهدی (ف. ۱۱۱۲ یا ۱۱۲۴ ق.)، از شاعران برجسته قرن دوازدهم هجری است. «در نسب او هروری و خراسانی هم ذکر گردیده است. او با تخلص باذل (به معنای بخشنده) شعر می سرود» (کاشفی خوانساری، ۱۳۸۰: ۲۴). کتاب *حملة حیدری* بزرگ‌ترین و معروف‌ترین اثر وی است. این اثر یکی از منظومه‌های حماسی دینی، و شامل بیست و چهار هزار بیت در بحر متقارب است. این کتاب از روی کتاب *معارج النبوه و مدارج الفتنه* تألیف معین‌الدین ابن حاجی محمد فراهی به نظم درآمده است (صفا، ۱۳۸۷: ۳۷۵).

حملة حیدری دارای دو بخش است؛ بخش اول آن را میرزا محمد رفیع‌خان باذل، معروف به «باذل مشهدی» پسر میرزا محمد سروده است و موضوع آن سرگذشت پیامبر اسلام (ص) و حضرت علی (ع) و کوشش‌های امیرالمؤمنین برای نشر اسلام و برانداختن دشمنان رسول (ص)، و سرگذشت آن حضرت تا پایان خلافت عثمان و کشته شدن آن خلیفه است. ادامه داستان - درباره خلافت علی (ع) تا زمان ضربت خوردن آن حضرت - اثر ابوطالب فندرسکی اصفهانی است که به سال ۱۱۳۵ ق. شاعری به نام «نجف» بخش دوم آن را به بخش نخست پیوست داده است (همان: ۵۸۹).

حملة حیدری ساده است و عامه مردم آن را می‌فهمند. میرزا محمد باذل مشهدی کوشیده است تا با قصه‌گویی و توصیفات زیبا بر هیجان آن بیفزاید و آن را جذاب و پرشور کند. در این منظومه خبری از مدح پادشاهان و درباریان نیست؛ هرچند باذل خود شغل دیوانی داشته، به جز مدح پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) و خاندان عصمت و طهارت، فرد دیگری را مدح نکرده است. باذل کوشیده است تا به ذکر داستان‌های صدر اسلام بپردازد و در این کار از زیاده‌روی‌های موجود در اشعار حماسی دیگر در ذکر وقایع پرهیز کرده و توصیفات به کار برده است که برای مردم فهمیدنی باشد. بنابه اهمیت این اثر گرانسنگ حماسی و نقش کاربرد صفات در روح حماسی آن، در این مقاله به بررسی کاربرد صفت در کلیات *حملة حیدری* (۱۳۸۳)، از جنبه‌های زبانی (دستوری) و هنری (بلاغی)، و مهم‌ترین کارکرد آن پرداخته شده است. همچنین در قسمت پایانی، به تعدادی از صفات خاصی اشاره می‌شود که در این حماسه دینی آمده است. با توجه به جایگاه و اهمیت این اثر در بین حماسه‌های دینی، در این پژوهش تلاش شد تا با بررسی چگونگی کاربرد انواع صفت‌های بیانی در آن، به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

۱) انواع صفت بیانی از نظر زبانی در *حملة حیدری* کدام است؟

۲) مهم‌ترین شیوه کاربرد صفت بیانی از نظر بلاغی در *حملة حیدری* باذل در چه شکلی است؟

۳) مهم‌ترین کارکرد صفت بیانی در این حماسه دینی چیست؟

گفتنی است بسیاری از صفاتی که در این مقاله از آنها با عنوان صفت هنری یاد می‌شود، ممکن است از دیدگاه مخاطبان، عادی به نظر آید؛ اما باید توجه داشت که در بسیاری اوقات، متن و زمینه اثر به واژگان تازگی می‌بخشد (محور هم‌نشینی سخن) و علاوه بر آن، گذشت زمان و تکرار فراوان این صفات را در زبان روزمره و دیگر متون ادبی نباید از نظر دور داشت.

۱-۱ پیشینه پژوهش

درباره منظومه حماسی *حملة حیدری*، مطالعات و تحقیقاتی انجام شده است؛ ولی در هیچ‌یک از آنها به موضوع این پژوهش، یعنی «کاربرد صفات از نظر زبانی و هنری در *حملة حیدری*» پرداخته نشده است. برخی از تحقیقات انجام‌شده در این باره عبارت‌اند از:

کوپا (۱۳۹۰) در مقاله «بررسی و تحلیل *حملة حیدری* از دیدگاه ویژگی‌های سبکی و خصایص بدیعی و بیانی» به شکلی کلی، به برخی از ویژگی‌های سبکی و ادبی این اثر اشاره کرده است. در این پژوهش به کاربرد صفات اشاره‌ای نشده است. ملک‌ثابت و شهبازی (۱۳۹۳)، در مقاله «نقد زبان حماسی در *حملة حیدری* باذل مشهدی» و بلاغی‌اینالو و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی سبکی و محتوایی حماسه دینی *حملة حیدری* اثر باذل مشهدی» مجدداً به بررسی سبکی این اثر

پرداخته‌اند. قنبری منصورآباد (۱۳۸۶) در پایان‌نامه خود با عنوان مقایسه بلاغی و زیبایی‌شناختی علی‌نامه با خاوران‌نامه ابن‌حسام، حمله حیدری ابن‌باذل و حمله حیدری راجی کرمانی به بررسی این آثار پرداخته و معتقد است که شاعران این آثار از شگردهای بلاغی و صنایع بیانی و آرایه‌های ادبی به زیبایی استفاده کرده‌اند؛ در این پایان‌نامه به صفات هنری اشاره‌ای نشده است. خط‌کار (۱۳۹۱) در پایان‌نامه بررسی جنبه‌های حماسی، دینی و تاریخی در حمله حیدری باذل مشهدی به بررسی این کتاب پرداخته و معتقد است حمله حیدری، با ویژگی‌های حماسی، دینی و تاریخی درهم آمیخته است.

از مقالاتی که درباره کاربرد صفات هنری، در متون حماسی به رشته تحریر درآمده است، به پژوهش‌های زیر می‌توان اشاره کرد: مقاله «بررسی تطبیقی کاربرد صفت‌های هنری در ایلید و ادیسه هومر و شاهنامه فردوسی» (محمودی لاهیجانی و امیری، ۱۳۹۳)؛ مقاله «فرمول اسم — صفت هنری و کاربردشان به‌عنوان یک ویژگی سبکی در شاهنامه فردوسی میراثی از سروده‌های شفاهی در خاندان پهلوی» (محمودی لاهیجانی، فشارکی و خراسانی، ۱۳۹۵).

بنابراین مشخص می‌شود کتاب حمله حیدری باذل مشهدی، از نظر کاربرد صفات در تحقیق مستقلی بررسی نشده و این پژوهش در نوع خود تازه و ابتکاری است.

۲- چهارچوب نظری

۲-۱ وصف در شعر

وصف در شعر اهمیت بسیاری دارد. شاعر در دنیای شعر، با توجه به غلبه احساسات و عواطف و افکار درونی خود و با توجه به ابزار در دسترسش می‌کوشد این افکار و احساسات را به تصویر کشد و به وصف و توصیف می‌پردازد. شفیع کدکنی به نقل از عبدالرحمن بدوی می‌نویسد: «بهترین و شایسته‌ترین و سایل بیان تصویری، آوردن او صاف است و حتی مجازها و انواع تشبیه را بت‌های بلاغت شرقی دانسته‌اند» (شفیع کدکنی، ۱۳۷۵: ۱۶). وصف از اجزای تشکیل‌دهنده تصویر است که به جزئیات تصویر می‌پردازد. «وصف تجربه یا شیء، فرایندی است دیداری، تجزیه‌کننده و پر شتاب که از ادراکی سطحی مایه می‌گیرد و توجه مخاطب را به جزئیات پیاپی در سطح شیء جلب می‌کند» (فتوحی، ۱۳۸۴: ۳۲). وصف، شکل ظاهری و ملموس اندیشه و خیال هنرمند است که منظره‌ای حقیقی یا خیالی را به تصویر می‌کشد و آن را به خواننده منتقل می‌کند. در واقع هرچه این تصویرآفرینی شاعر یا نویسنده قوی‌تر باشد، ارزش و اعتبار اثر او بیشتر است.

کاربرد صفت و ترکیب‌های وصفی از ابزار مهم در توصیف است. صفت یکی از اجزای کلام است. در تعریف آن آمده است: «کلمه‌ای است که برای مقید ساختن اسم وضع شده باشد؛ به عبارت دیگر برای بیان چگونگی اسم باشد» (خیام‌پور، ۱۳۴۴: ۴۴). با توجه به این تعریف مشخص می‌شود که صفت دارای استقلال نیست؛ بلکه وابسته به اسم است. «صفت کلمه‌ای است که چگونگی ذاتی یا معنوی بودن اسم یا جانشین اسم را بیان می‌کند» (شریعت، ۱۳۷۲: ۶۶). نیز صفت را یکی از مقوله‌های دستور زبان دانسته‌اند که حالت و مقدار و شمار یا یکی دیگر از چگونگی‌های اسم را می‌رساند (انوری و احمدی گیوی، ۱۳۸۹: ۱۳۸). هریک از دستورنویسان برای صفت انواعی بیان کرده‌اند؛ اما همه صفات دارای جنبه هنری نیستند. از میان صفاتی که دستورنویسان بیان کرده‌اند، تنها «صفت بیانی» جنبه هنری دارد. صفت بیانی یکی از حالات موجود در جسم یا کسی را نشان می‌دهد (سلطانی‌گرد فرامرزی، ۱۳۷۶: ۶۲). کاربرد این نوع از صفات، از بهترین روش‌های توصیف تأثیرگذار است.

وصف اثرگذار عموماً مبتنی بر تخیل است. تخیل در ایجاد زبان ادبی، ارتباطی تنگاتنگی با توصیف مؤثر و ادراک مخاطب دارد. در توضیح این سخن باید گفت «شاعر از دو طریق دست به آفرینش شعری می‌زند: یکی تعقل و دیگری تخیل. تعقل بر اساس درک حسی و مشاهده مستقیم بدون اغراق و مبالغه است و شیء همانگونه که هست، و صف می‌شود. در فرایند

تخیل، تصویرها از محسوسات گرفته می شود؛ به گونه ای که با امکان عقلی و عادت نا سازگار نباشد و از نظر عقلی و عادت پذیرفتنی باشد» (فتوحی، ۱۳۸۵: ۱۰۲). در توصیف، تجربه حسی با خیال توصیف گر همراه می شود و این تصویرها هستند که وظیفه انتقال حس و عواطف و احساسات را بر عهده دارند. زیبایی و اثربخشی این تصاویر نتیجه ایجاد ارتباط مؤثر، درستی توصیف، تجانس و شباهت در بین پدیده ها است. کاربرد صفات، به ویژه صفات هنری، نقش بسیار مهمی در تصویرگری و انتقال حسی از یک سو، و بار عاطفی آن از سوی دیگر دارد.

۲-۲ صفت هنری

در بلاغت انگلیسی، صفت هنری آن است که صفات ممیزه چیزی یا شخصی را همراه با نام او یا به جای نام او به کار برند. همچنین در ادبیات غرب، به نوعی خاص از صفت هنری که نوعی ترکیب وصفی متشکل از اسم و صفت است، صفت هنری هومری می گویند. وجه تسمیه آن به این سبب بوده است که هومر، شاعر باستانی، بارها از اینگونه ترکیبات در *ایلیاد* و *ادیسه* استفاده کرده است (داد، ۱۳۷۸: ۳۲۳).

اصل واژه صفت هنری از زبان یونانی وارد زبان فارسی شده و واژه ای بوده است که دستورنویسان یونانی از آن برای نسبت دادن یا اضافه کردن عنوان یا لقبی به کسی یا چیزی استفاده می کرده اند. «واژه "Epithet" برگرفته از واژه یونانی "Epitheton" به معنای "نسبت داده شده" یا "اضافه شده" است. این واژه را دستورنویسان یونانی در آثار خود به عنوان "صفت" به کار برده اند و در زبان فارسی دکتر شفیع کدکنی، واژه "Epithet" را "صفت هنری" ترجمه کرده است» (محمودی لاهیجی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۶).

صفات هنری «صفات و القاب و عناوین بلاغی یا هنری که فرنگیان "Epithet" می گویند، گاهی ملحق به استعاره است و گاه ملحق به کنایه» (شمیسا، ۱۳۹۴: ۶۸). این صفات پیشینه و قدمتی طولانی دارند. صفات هنری گاه همراه موصوف خود می آیند و گاه به تنهایی و بدون موصوف خود به کار می روند و معمولاً با ذکر صفت هنری، موصوفی که صفت برای او به کار رفته است، در ذهن خواننده به تصویر کشیده می شود. این صفات بیشتر در داستان های حماسی استفاده می شوند و برجسته کردن ویژگی ها و توانایی های خاص قهرمانان با ارائه جزئیاتی از احساسات و موقعیت آنها در صحنه های گوناگون داستان، بر عهده این صفت هاست (محمودی لاهیجی، ۱۳۹۳: ۱).

درباره ساخت صفات هنری باید گفت ژرف ساخت پاره ای از صفات های استوار بر تشبیه و اغراق، امکان خلق تصاویر را به شاعر می دهند؛ در واقع با به کارگیری یک صفت و یا با تنظیم خاص صفت ها در شعر، بدون اینکه از نیروی خیال به معنی محدود آن - یعنی استعاره، کنایه و تشبیه و صورخیال - یاری طلبد، این کار را می کند و درحقیقت با هنر خاصی از راه ترکیب صفت ها (Epithet) ساخته می شود (شفیع کدکنی، ۱۳۷۵: ۴۶۲)؛ از این رو گاهی ممکن است تنها یک واژه صفت هنری به شمار رود و برای به تصویر کشیدن یکی از ویژگی های یک فرد یا یک شیء و یا یک حیوان استفاده شود؛ گاهی نیز صفت هنری از ترکیب چند واژه ساخته شده است که به صورتی استادانه و با نظم خاصی در کنار هم قرار گرفته اند.

صفات هنری، هم در حوزه علم بیان و هم در حوزه علم بدیع کاربرد دارند. در حوزه علم بیان شامل تشبیه، استعاره، کنایه و تشخیص می شوند و در حوزه علم بدیع شامل تنسیق الصفات و مبالغه هستند؛ اما شاید زیبایی اینگونه صفات را بتوان در اشعار حماسی دید؛ زیرا حماسه «نوعی شعر وصفی است که مبتنی بر توصیف اعمال پهلوانی و مردانگی و افتخارات و بزرگی های قومی یا فردی باشد؛ طوری که شامل مظاهر مختلف زندگی آنان گردد» (صفا، ۱۳۸۷: ۲۴).

چنانکه گفته شد، در این مقاله به بررسی کاربرد صفت در کلیات *حملة حیدری* (۱۳۸۳)، از جنبه های زبانی (دستوری) و هنری (بلاغی) و نیز مهم ترین نوع کارکرد پرداخته شده است. صفت از نظر دستوری به انواع صفات بیانی یا توصیفی، اشاره، مبهم، پرسشی، تعجبی و شمارشی تقسیم می شود (انوری، احمدی گیوی، ۱۳۸۹: ۱۱۰). از میان صفات نام برده، تنها «صفت

بیانی» است که از یک سو جنبه هنری و زیبایی شناسی دارد و از سوی دیگر تنوع و تعدد بیشتری را شامل می‌شود؛ به همین سبب در این مقاله تنها به بررسی این نوع از صفات پرداخته می‌شود. «صفت بیانی آن است که ویژگی‌هایی از قبیل چگونگی، حالت، مقدار، زمان، مکان، شمار و وضع موصوف را بیان کند» (فرشیدورد، ۱۳۸۴: ۲۵۲). صفت بیانی دارای پنج قسم است که عبارت‌اند از (۱) صفت ساده؛ (۲) صفت فاعلی؛ (۳) صفت مفعولی؛ (۴) صفت نسبی؛ (۵) صفت لیاقت (انوری و احمدی‌گیوی، ۱۳۸۹: ۱۱۰). این نوع از صفت در تو صیف، مدح، تملق و القای باورهای گفتمان حاکم، بیشتر د ستاویز شاعران قرار گرفته است و زیبایی این نوع صفات در ترکیب و تعدد آنهاست. آوردن صفات پی‌درپی (تنسیق الصفات)، اگر زیبا و ابتکاری و خلاقانه باشد، صفات هنری به شمار می‌رود. در ادامه بحث، به بررسی چگونگی کاربرد صفات هنری در حمله حیدری پرداخته می‌شود.

۳- بحث اصلی

این بررسی در اصل دو حوزه زبانی (دستوری) و هنری (بلاغی) را شامل می‌شود؛ ولی به سبب اهمیت در مبحثی جداگانه، به مهم‌ترین «کارکرد صفت» در حمله حیدری پرداخته شده است.

۳-۱ از نظر ساختار

چنانکه گفته شد از میان صفات، تنها صفت بیانی است که جنبه هنری و زیبایی شناسی دارد. «صفت بیانی یا بسیط است یا مشتق یا مرکب» (فرشیدورد، ۱۳۸۴: ۲۷۶). صفت بیانی را در حماسه حمله حیدری از لحاظ ساختار به انواعی می‌توان تقسیم کرد:

الف) صفت بیانی ساده؛

ب) صفت بیانی مرکب که خود می‌تواند انواعی داشته باشد: صفت فاعلی مرکب، صفت مفعولی، صفت نسبی، صفت مقلوب.

الف) صفت بیانی ساده

صفات ساده صفاتی هستند که از یک جزء ساخته شده‌اند و ویژگی موصوف خود را بیان می‌کنند. این صفات معمولاً جنبه زیبایی ندارند؛ اما گاهی می‌توانند شاعرانه و زیبا باشند. میرزا محمد باذل در حمله حیدری، شصت و هشت بار از صفات ساده در اشعار خود استفاده کرده است؛ مانند بیت زیر:

که بگذشت بوجهل ملعون بر او به شه کرد آغاز این گفت‌وگو

(باذل مشهدی، ۱۳۸۳: ۱۲)

«ملعون» صفت ساده است و به معنی لعن‌شده و رانده و دورشده از رحمت خداوند است.

نمونه‌های دیگر: چرخ سترگ (همان: ۱۷)؛ دیو رجیم (همان: ۵)؛ گرز گران (همان: ۶)؛ چرخ کبود (همان: ۸۹)؛ بوجهل دون (همان: ۲۶)؛ شیطان شوم (همان: ۲۷)؛ مشرکان جهول (همان: ۸۳)؛ شیر ژیان (همان: ۷).

ب) صفت مرکب

صفات مرکب صفاتی هستند که از ترکیب چند واژه ساخته می‌شوند و زیبایی آنها در تعدد واژه‌ها و ترکیب آنهاست. این نوع صفت نیز بعد از صفات فاعلی، از صفات با بسامد زیاد در حماسه دینی حمله حیدری است. میرزا محمد باذل سیصد و چهار بار از این صفت به صورت هنری در اشعار خود بهره برده است:

برانگیخت مرکب ز جا بیدرنگ همان تیغ الماس‌پیکر به چنگ

(همان: ۱۹۸)

«الماس‌پیکر» صفت مرکب است و تیغ الماس‌پیکر به معنی شم‌شیری است که همچون الماس می‌درخشد. در این بیت مبالغه وجود دارد.

نمونه‌های دیگر: خاکسار (همان: ۷۰)؛ تیره‌روان (همان: ۷۳)؛ زنده‌فیل (همان: ۱۰۶)؛ رستم‌شکوه (همان: ۱۴۲)؛ پیلتن

(همان: ۱۵۲)؛ بادپای (همان: ۶۷)؛ کوه‌تن (همان: ۲۰۳)؛ تیزگام (همان: ۲۴۷)؛ شقاوت‌نشان (همان: ۲۰)؛ جهان‌پهلوان (همان: ۲۸۷)؛ مشک‌بو (همان: ۱۹)؛ عنبرسروش (همان)؛ روشن‌روان (همان: ۲۳)؛ ثابت‌قدم (همان: ۲۵۶)؛ آتش‌نشان (همان: ۲۶۳).

- صفت فاعلی

صفات فاعلی صفاتی هستند که برای موصوف خود عملی را قائل‌اند که آن عمل در صفت آمده است. این نوع صفت در اشعار میرزا محمد باذل کاربرد بسیار دارد و شاید بتوان گفت بسیاری از صفات هنری در جمله حیدری از این نوع صفات هستند. باذل در کتاب خود سیصد و شصت و سه بار از این صفت استفاده کرده است که بیشترین بسامد مربوط به این صفت است؛ مانند این بیت:

به کف تیغ خونریز و دل پر ز درد طلب کرد از اهل اسلام مرد
(همان: ۱۵۲)

«خونریز» صفت فاعلی مرکب به معنی ریزنده خون است و «تیغ خونریز» کنایه از شمشیر بسیار بی‌رحم و گشوده است. نمونه‌های دیگر: زهر آبدار (همان: ۸۲)؛ خونچکان (همان: ۸۴)؛ آتش‌فشان (همان: ۱۱۷)؛ کینه‌خواه (همان: ۴۸)؛ لشکرپناه (همان)؛ لشکرشکن (همان: ۶۴)؛ نامجو (همان: ۲۸۶)؛ رزمخواه (همان: ۵۳)؛ جان‌گداز (همان: ۲۹۱)؛ نقش‌بند (همان: ۶)؛ بدرساز (همان: ۷)؛ دریانوال (همان)؛ غمگسار (همان: ۱۸)؛ اشک‌بار (همان)؛ دندان‌شکن (همان: ۷۵)؛ هدایت‌طراز (همان: ۱۳۱)؛ ژاژخواه (همان: ۱۲۷)؛ آداب‌دان (همان: ۱۲۵)؛ دمانده (همان: ۱۳۱)؛ نصرت‌فروزان (همان: ۲۰۴)؛ صدرآرا (همان: ۲۳۷)؛ حیل‌جو (همان: ۳۰۸)؛ خنجرگذار (همان: ۲۰۱).

- صفت مفعولی

صفت مفعولی موصوف خود را مفعول عملی می‌کند. کاربرد این نوع صفت که جنبه هنری و شاعرانه داشته باشد در جمله حیدری بسیار اندک است و تنها پنج بیت از ابیات جمله حیدری صفت مفعولی هنری دارند:

بیامد برش تیغ انگیخته به هم آتش و آب آمیخته
(همان: ۵۰)

«انگیخته» صفت مفعولی و به معنی برانگیخته و برافراشته است و «تیغ انگیخته» کنایه از آماده نبرد است. در مصرع دوم صفت «آمیخته» از صفات مفعولی است و به معنی درهم‌کردن و مخلوط‌کردن است.

نمونه‌های دیگر: مردان جنگ‌آزموده (همان: ۸۷)؛ آشفته‌شیران (همان: ۱۱۵)؛ قصر پر زینت و زرنگار (همان: ۲۰۱).

- صفت نسبی

صفات نسبی موصوف خود را به چیزی یا کسی نسبت می‌دهند. کاربرد این نوع صفت نیز در جمله حیدری درصد پایینی دارد. میرزا محمد باذل تنها بیست و چهار بار از صفت نسبی در اشعار خود بهره برده است. از جمله این صفات که وی بیشتر در اشعار خود از آنها استفاده کرده است، صفت زرین، منسوب به زر است و به معنی به رنگ طلا یا از جنس طلاست که کاربرد بیشتری نسبت به سایر صفات نسبی دارد:

ز زرین کلاه و ز زرین کمر شده کشور روم چون کان زر
(همان: ۲۰۶)

«زرین» صفت نسبی است و به معنی طلایی و به رنگ طلاست که شاعر در این بیت برای کلاه و کمر بند به کار برده است و مبالغه نیز دارد.

نمونه‌های دیگر: قلمز آتشین (همان: ۷۱)؛ اسبان تازی سیمین‌ستام (همان: ۲۰۶)؛ شمشیر هندی (همان)؛ آهنین‌جامه (همان)؛ شیران جنگی (همان: ۵)؛ نبرده‌سوار (همان: ۱۵۲)؛ تیغ خونین (همان: ۱۹۹)؛ عرش برین (همان: ۴۲).

- صفت لیاقت

این نوع صفت، موصوف خود را شایسته عملی می‌کند که در صفت آورده است. صفت لیاقت در جمله حیدری کاربرد اندکی دارد و باذل از این صفت در اشعار خود تنها پنج بار بهره برده است؛ در این پنج نوبت هم تنها واژه «راهوار» را بیان کرده است؛ مانند:

نشسته بر آن باره راهوار حمایل همان تیغ زهر آب دار
(همان: ۱۳۰)

«راهوار» صفت لیاقت است و کنایه از نرم پوی و تندرست و برای «باره» یا همان اسب به کار برده شده است. البته باید یادآور شد، در بررسی انجام شده مشخص شد، صفت مرکب در جمله حیدری، در «ژرف ساخت» خود می‌تواند انواعی داشته باشد. این صفات عبارت است از:

۱) صفتهایی که در ژرف ساخت خود از یک «تشبیه» مایه می‌گیرند؛ مثل:

چه آن شیر دل مرد ثابت قدم نگردد از آن حیلله‌هایش دژم
(همان: ۲۵۶)

«شیردل» صفت مرکب است و به معنی کسی که دلی همچون شیر دارد. این بیت اشاره به حضرت علی (ع) دارد که شیفته مال دنیا نشد؛ و یا در بیتی دیگر:

بیاورد فولاد خارا وشی برافروخت دوزخ نژاد آتشی
(همان: ۲۹۴)

«خاراوش» صفت مرکب است و تشبیه دارد. فولاد کنایه از شمشیر است و «شمشیر خاراوش» شمشیری است که مانند سنگ خارا سخت و محکم باشد. «دوزخ نژاد» صفت مرکب است و منظور از «آتشی دوزخ نژاد» آتشی شبیه و مانند آتش دوزخ است که کنایه از بسیار سوزان است.

نمونه‌های دیگر: فیروزه فام (همان: ۱۳)؛ بادپا (همان: ۶۲)؛ کوه پیکر (همان: ۱۷۸)؛ کوه تن (همان: ۱۸۱)؛ یاقوت فام (همان: ۴۸)؛ الماس پیکر (همان: ۶۵)؛ شاه پیکر (همان: ۱۰۵)؛ الماس فام (همان: ۱۷۲)؛ فواره سان (همان: ۱۹۹)؛ نیل فام (همان: ۲۴۹)؛ ابلیس خو (همان: ۶۰)؛ دیوسیرت (همان: ۹۸)؛ پیلتن (همان: ۱۵۲)؛ دریادل (همان: ۱۳۱).

۲) صفتهایی که در ژرف ساخت خود از «فاعل و فعل» ساخته شده‌اند؛ مثل:

گرفتند راه مدینه به پیش جگر تفته و خسته دل سینه ریش
(همان: ۳۰۲)

میرزا محمد باذل در این بیت، با کمک واو عطف، صفت مرکب «جگر تفته» به معنی جگر سوخته و کنایه از عاشق را با صفات مرکب «خسته دل» و «سینه ریش»، به هم پیوند داده است و با ایجاد آرایه تنسیق الصفات بر زیبایی این بیت افزوده است. باذل این صفات را در توصیف ستم‌دیدگانی آورده است که به دلیل سختگیری و اذیت عاملان عثمان، خلیفه سوم، برای شکایت از مصر رهسپار شدند و بر در خانه عثمان تجمع کرده بودند.

دلیران جنگی ده و دو هزار زره پوش و تیرافکن و نیزه دار
(همان: ۱۷۹)

میرزا محمد باذل در این بیت، صفات فاعلی «زره پوش» به معنی پوشنده زره، «تیرافکن» به معنی تیرانداز، و «نیزه دار» به معنی مسلح به نیزه را به کمک واو عطف به هم پیوند داده و آرایه تنسیق الصفات ایجاد کرده است. شاعر این صفات را برای سپاه اسلام در فتح مکه بیان کرده است؛ نیز در بیت:

پس آن فاسق سرخود و ظلم کیش برای اباحت در اعمای خویش

(همان: ۲۶۸)

بازل در این بیت با آوردن صفت ساده و منفی «فاسق»، به معنی زناکار و تبه‌کار و صفات مرکب «سرخود» به معنی خودمختار و خودسر، و همچنین «ظلم‌کیش» به معنی ستم‌پیشه، در کنار هم، آرایهٔ تنسیق‌الصفات ساخته است. شاعر در این بیت به ماجرای احتجاج حضرت علی^(ع) بر اهل سقیفه اشاره دارد.

نمونه‌های دیگر: گامزن (همان: ۲۴۷)؛ خونریز (همان: ۴۸)؛ آبدار (همان: ۲۰۹)؛ شقاوت‌نشان (همان: ۱۲)؛ بدکنش (همان: ۱۲)؛ بدسگال (همان: ۲۸)؛ هرزه‌گو (همان: ۴۰)؛ کینه‌خواه (همان: ۴۱)؛ شررخیز (همان: ۶۵)؛ زورافکن (همان: ۱۷۱).

۳) صفت‌هایی که در ژرف‌ساخت خود از «مفعول و فعل» ساخته شده‌اند؛ مانند:

به آن برق جانسوز آهن‌گداز چو آتش ره خویش را کرد باز

(همان: ۷۰)

در این بیت، «برق» استعاره از شمشیر است و صفات «جانسوز» و «آهن‌گداز» از صفات فاعلی و در معنای سوزاننده و ازین‌برندهٔ جان و ذوب‌کنندهٔ آهن هستند که مبالغه دارند. کلمات جان و آهن نقش مفعولی دارند و به همراه بن فعلی آمده‌اند.

بینداخت آن شاه پیکر ولاف بر آن کوه تن تیر خارا شکاف

(همان: ۱۰۵)

«خاراشکاف» صفت فاعلی و به معنی شکافندهٔ سنگ خاراست که مبالغه دارد. شاعر در این بیت به مبارزهٔ میان حضرت علی^(ع) و عمرو بن عبدود در ماجرای جنگ خندق اشاره دارد.

نمونه‌های دیگر: لشکرشکن (همان: ۱۴۹)؛ شرف‌بخش (همان: ۶۱)؛ تیغ‌زن (همان: ۹۲)؛ رزم‌دان (همان: ۱۳۰)؛ کینه‌ساز (همان: ۵۹)؛ هنگامه‌ساز (همان: ۳۰۷)؛ دندان‌شکن (همان: ۲۶۳)؛ جان‌پرور و دلگشا (همان: ۲۵۵)؛ گردن‌فراز (همان: ۱۴۱)؛ دلفریب (همان: ۶۶)؛ آتش‌فروز (همان: ۷۲)؛ آتش‌افشان (همان: ۹۵)؛ خاراشکن (همان: ۹۷)؛ جان‌شکاف (همان: ۱۱۶)؛ گیتی‌نما (همان: ۱۴۲)؛ گردون‌نورد (همان: ۱۰۲)؛ کینه‌جو (همان: ۴۵)؛ هنگامه‌ساز (همان: ۴۵)؛ سینه‌چاک (همان: ۸۳)؛ تزویرجو (همان: ۱۱۰)؛ حیل‌جو (همان: ۱۵۹)؛ دبه‌فکن (همان: ۲۴۵)؛ بیعت‌شکن (همان: ۲۷۰)؛ در یانوال (همان: ۷)؛ شرف‌بخش (همان: ۴۲)؛ اجل‌ریز (همان: ۶۵)؛ شیرگیر (همان: ۲۸۱)؛ مردافکن (همان: ۲۸۱)؛ دندان‌شکن (همان: ۲۶۳).

۴) صفت‌هایی که در ژرف‌ساخت خود از «متمم و فعل» ساخته شده‌اند؛ مثل:

پس آورد رو جانب آسمان بگفت ای خط‌ابخش روزی‌رسان

(همان: ۱۱۷)

«خط‌ابخش» صفت فاعلی است و به معنی بخشاینده و آمرزندهٔ گناهان است و ژرف‌ساخت آن حرف اضافهٔ «از» را قبل از ترکیب وصفی به صورت پنهانی «از خطا بخشنده» با خود دارد.

نمونه‌های دیگر: زهر‌آبدار (همان: ۸۱)؛ دنیاطلب (همان: ۶۶)؛ آهن‌گداز (همان: ۲۹۱)؛ جنگ‌آزموده (همان: ۸۷)؛ عنبرسروشت (همان: ۱۹)؛ تیغ‌آتش‌نهاد (همان: ۱۷۹)؛ آتش‌فشان (همان: ۶۵).

۵) صفت‌هایی که ژرف‌ساخت آنها از ترکیب «قید و فعل» ساخته شده است؛ مانند:

براق سبک سیر را تیز پر بفرمود چون رفت قدر دگر

(همان: ۱۹)

«سبک‌سیر» صفت مرکب است و براق سبک‌سیر کنایه از اسب تیزرو است که شاعر در این بیت، این صفت را برای اسب پیامبر^(ص) به کار برده است که هنگام معراج، ایشان را به آسمان برد. «سبک» در این ترکیب قید است که همراه با کلمهٔ «سیر» آمده است.

نمونه‌های دیگر: بسیاربخش (همان: ۲)؛ سخت‌رو (همان: ۳۰۰).

۲-۳ از نظر بلاغی

کاربرد این نوع از صفات را در کتاب *حمله حیدری میرزا محمد باذل مشهدی* از دو نظر بدیعی و بیانی می‌توان بررسی کرد:

۱-۲-۳ از نظر بدیعی

شکل غالب و پرکاربرد صفات هنری در *حمله حیدری* به دو صورت *مبالغه* و *تنسیق الصفات* است.

- مبالغه و اغراق

مبالغه یعنی بزرگ‌نمایی و زیاده‌روی و یکی از شگردهای زیباترین سخن است. مبالغه در آثار حماسی اهمیت ویژه‌ای دارد. شاعر حماسی در توصیفات خود به بزرگ‌نمایی دست می‌زند تا روح حماسی و غرور را در خواننده ایجاد کند. از آنجایی که *حمله حیدری* یک اثر حماسی از نوع دینی است، میرزا محمد باذل از این آرایه بهره‌ای فراوان برده و توانسته است به‌خوبی حق مطلب را ادا کند. باذل در اثر خود صد و سی و سه بار از صفاتی استفاده کرده است که کاربرد مبالغه‌آمیز دارند:

ز اخنس ستد قاصد آن نامه را نشسست از بر ناقه بادپا
(همان: ۱۲۹)

«بادپا» صفت مرکب است و کنایه از بسیار تندرو است. ناقه بادپا مبالغه دارد.

هشام دلاور در آن پیش صف یکی نیزه آتش افشان به دست
(همان: ۷۱)

«آتش افشان» صفت فاعلی است و به معنی روشن‌کننده و برپاکننده آتش است و «نیزه آتش افشان» مبالغه دارد.

بینداخت آن شاه‌پیکر ولاف بر آن کوه‌تن تیر خاراشکاف
(همان: ۱۰۵)

«شاه‌پیکر» صفت مرکب است و به معنی آنکه پیکری شاهانه دارد. ولاف به معنی پی‌درپی انداختن است. «کوه‌تن» صفت مرکب است و به معنی آنکه پیکر و اندامی بزرگ دارد. «خاراشکاف» صفت فاعلی است و به معنی شکافنده سنگ خاراست و مبالغه دارد. این بیت به مبارزه میان حضرت علی (ع) و عمرو بن عبدود در ماجرای جنگ خندق اشاره دارد.

گرفته به کف تیغ گیتی‌فروز شب از برق شمشیر او گشت روز
(همان: ۱۰۳)

گرفته سنانی به کف ابردار از آن ابر گردید برق آشکار
(همان: ۱۹۴)

دگر اهل ملت صغیر و کبیر دلیران مردافکن و شیرگیر
(همان: ۲۸۱)

زدش بر کمر ضربتی جانگزا بیفتاد آن پاک‌دین با لوا
(همان: ۱۷۱)

- تنسیق الصفات

تنسیق الصفات یکی از انواع صفات هنری است که شاعر چند صفت (سه صفت یا بیشتر) را در کنار هم می‌آورد و به هم ربط می‌دهد که باعث زیبایی و شاعرانه‌تر شدن بیت می‌شود. تنسیق الصفات از خلاقیت شاعر در چیدن صفات در کنار هم برمی‌خیزد و هرچه این صفات در کنار هم تازه و ابتکاری باشند، تنسیق الصفات زیباتری به وجود می‌آید. هجده بیت از اشعار

حملة حیدری تنسیق الصفات دارند؛ مانند ابیات زیر:

به نام خداوند بسیار بخش خرد بخش و دین بخش و دینار بخش

(همان: ۲)

بازل مشهدی در این بیت صفات فاعلی و زیبایی «خردبخش»، به معنی بخشنده عقل و خرد، «دین بخش» به معنی بخشنده دین و مذهب و «دینار بخش» به معنی بخشنده دینار را در کنار هم برای موصوف، یعنی خداوند آورده و آرایه تنسیق الصفات ایجاد کرده که باعث زیبایی بیت شده است.

که ای شوم بد بخت نا پاک کیش چرا آمدی سیر از جان خویش

(همان: ۱۲)

شاعر در این بیت صفت ساده «شوم» به معنی نامبارک و نحس، و صفت مرکب «بدبخت» به معنی بداقبال و سیه روزگار و همچنین صفت مرکب «ناپاک کیش» به معنی کافر و بی دین را با کسره اضافه به هم پیوند داده و در توصیف ابوجهل آورده و آرایه تنسیق الصفات ایجاد کرده است. این بیت مربوط به ماجرای انتقام حمزه عموی پیامبر (ص) از ابوجهل به دلیل اذیت و آزار ایشان است؛ حمزه با کمانی که در دست داشت، چندین بار بر سر ابوجهل کوبید و سر او از هفت جا شکست.

محیل و زبان آور و چرب گو سخن ساز و گیر آدم و نرم خو

(همان: ۶۰)

بازل در این بیت صفات محیل، زبان آور، چرب گو، سخن ساز، گیر آدم (صفت فاعلی به معنی دارنده سخن مؤثر و نرم، جذاب) و همچنین صفت نرم خو را در کنار هم با واو عطف پیوند داده و با ایجاد آرایه تنسیق الصفات بر زیبایی بیت خود افزوده است. باذل همه این صفات را برای افرادی بیان کرده است که به فرمان ابوسفیان انتخاب شده بودند تا به سوی قبایل عرب بروند و آنها را برای جنگ با پیامبر ترغیب کنند.

نمونه های دیگر: بدکنش ناکس خاکسار (همان: ۶۳)؛ کمان دار و تیرافکن و پهلوان (همان: ۶۴)؛ نکوروی و خوش بوی و شیرین زبان (همان: ۷۴)؛ زره پوش و تیرافکن و نیزه دار (همان: ۱۷۹)؛ دلیر و کماندار و پرخاشگر (همان: ۱۶۹).

۲-۲-۳ از نظر علم بیان

از مسائلی که باعث زیبایی هنری صفات در متون حماسی می شود، کاربرد بلاغی صفات است. معمولاً این نوع کاربرد با استفاده بیشتر از صورخیال مانند تشبیه، استعاره، کنایه و مجاز صورت می گیرد که در این مبحث به بررسی آنها در حماسه دینی حمله حیدری پرداخته می شود:

- تشبیه

تشبیه به معنی همانندی کسی یا چیزی به کسی یا چیزی دیگر در موضوعی ادعایی یا غیرواقعی است. میرزا محمد باذل مشهدی نیز در حماسه دینی خود از این آرایه بهره برده و چهل و هفت بار از صفات هنری و زیبایی استفاده کرده است که جنبه تشبیهی دارند. صفات تشبیهی در حمله حیدری، بیشتر برای مبالغه و تصویرگری و خیال انگیزی متن کاربرد دارند. مانند ابیات زیر:

برآمد به دولت از آن انجمن نشست از بر باره کوه تن

(همان: ۲۱۵)

«کوه تن» صفت مرکب است و به معنی کسی یا چیزی است که هیکلی همچون کوه دارد. مبالغه نیز دارد.

گرفته همان گرز گاو سر طلب کرد پس هم نبرد دگر

(همان: ۱۵۱)

«گاو سر» آنچه سری همچون گاو دارد. صفت مرکب و تشبیه دارد. «گرزه گاو سر» گزری است که سری مانند سر گاو دارد.

نمونه‌های دیگر: شیردل مرد (همان: ۲۵۶)؛ تیغ الماس فام (همان: ۵۱)؛ تیغ آتش نهاد (همان: ۱۷۹)؛ سنان‌های الماس دم (همان: ۱۸۴)؛ فولاد خاراوش (همان: ۲۹۴)؛ دوزخ‌نژاد آتشی (همان)؛ طیور ملائک سرشت (همان: ۱۹)؛ کوه پیکرستور (همان: ۷۵).

- استعاره

کاربرد استعاره در اشعار حماسی، از مسائلی است که بر زیبایی و تأثیرگذاری آن می‌افزاید. حماسه دینی حمله حیدری نیز از این آرایه خالی نیست. باذل در بیست و یک بیت از اشعار خود از ترکیبات و صفتی استفاده کرده است که جنبه استعاری دارند. در این ترکیب‌ها، موصوف استعاره است و به همراه صفت آورده شده است:

بر انگیخت کوه شررخیز را بر آهیخت ابر اجل‌ریز را
(همان: ۶۵)

در این بیت، «کوه» استعاره از اسب، و «شررخیز» صفت فاعلی است. «کوه شررخیز» کنایه از اسبی است که بر اثر ضربات سُم او بر زمین از سنگ‌ها جرقه بلند می‌شود. در مصراع دوم، «ابر» استعاره از شمشیر است و «اجل‌ریز» صفت فاعلی است؛ «ابر اجل‌ریز» کنایه از شمشیری است که برای دشمنان مرگ به ارمغان می‌آورد. این بیت به حضرت علی (ع) و واقعه جنگ اُحد اشاره دارد.

علم کرد آن شعله آبگون چنان کوفت بر دوش عثمان دون
(همان: ۶۵)

در این بیت «شعله» استعاره از شمشیر است و «آبگون» صفت مرکب و در معنی به رنگ آب است. «شعله آبگون» کنایه از شمشیر بسیار تیز و برنده است. این بیت به مبارزه حمزه عموی پیامبر (ص) با عثمان برادر طلحه در جنگ اُحد اشاره دارد. نمونه‌های دیگر: پیل مست (همان: ۶۹)؛ در اینجا استعاره از حمزه عموی پیامبر (ص) است؛ آهنین خشت رخشان (همان)؛ استعاره از نیزه آهنین؛ جانسوز آهن‌گداز (همان: ۷۰)؛ لعل شرربار (همان: ۱۹۲)؛ شرربار، صفت فاعلی و به معنای ریزنده آتش است و لعل استعاره از شمشیر است؛ تخت فیروزه فام (همان: ۲۲۶)؛ فیروزه فام، صفت مرکب است و به معنی به رنگ فیروزه و تخت فیروزه فام استعاره از آسمان است؛ آتش فشان ازدها (همان: ۶۵)؛ ازدها استعاره از عثمان برادر طلحه است که در جنگ اُحد به دست حضرت علی (ع) کشته شد؛ آهنین کوه (همان: ۱۰۳)؛ آهنین کوه، ترکیب و صفتی مقلوب، آهنین صفت نسبی و منسوب به آهن است. آهنین کوه استعاره از عمرو بن عبدود است که به کوهی از آهن تشبیه شده است؛ شاه گردون‌نورد (همان: ۱۹)؛ شاه گردون‌نورد استعاره از پیامبر اسلام (ص) است که به شب معراج و گذر آن حضرت از طبقات آسمان و دیدار خداوند اشاره دارد.

کاربرد استعاره در تعدادی از ابیات این اثر به صورت تشخیص است. تشخیص یا انسان‌انگاری یکی از صنایع ادبی است که شاعر در آن برای غیرانسان، صفات و ویژگی‌های انسانی می‌آورد. باذل مشهدی در حمله حیدری نیز از این شکل استعاره تنها در چهار بیت به صورت صفات هنری استفاده کرده است:

بدانسان خیالم نیاورد روی که بد بازوی طبع شمشیر جو
(همان: ۶)

شاعر در این بیت برای «طبع خود» دستی قائل شده است که بازویی شمشیر جوینده و جنگجو دارد و از صنعت تشخیص استفاده کرده است.

نمونه‌های دیگر: تیغ دین‌پرور کفرکاه (همان: ۱۹۸)؛ شاعر صفت دین‌پرور را که به معنی پرورش‌دهنده دین و کفرگاه را که به احتمال زیاد کفرکاه و به معنی کاهنده و از بین برنده کفر است، برای شمشیر بیان کرده و از صنعت تشخیص بهره برده است؛ چرخ بیدادگر (همان: ۶۷)؛ شاعر صفت بیدادگر را برای چرخ آورده و روزگار را ظالم و ستمگر بیان کرده است که ویژگی

انسانی و تشخیص است.

- کنایه

کنایه یعنی پوشیده سخن گفتن و سخنی که دارای دو معنی باشد؛ یکی ظاهری و دیگری باطنی که مقصود از آن، همان معنی باطنی باشد. این آرایه در اشعار *حمله* حیدری نیز نمود زیادی دارد. باذل دویست و سیزده بار از صفاتی بهره برده است که کاربرد کنایی دارند که از آن جمله می‌توان به صفات زیر اشاره کرد:

بسی گنج بخشان خاتم شمار بسی شیر مردان رستم شمار

(همان: ۱۷)

«گنج‌بخش» صفت فاعلی مرکب است و کنایه از جوانمرد و بسیار بخشنده است. «خاتم‌شعار» کنایه از امیران و حاکمانی است که دست بخشنده دارند. «شیرمرد» صفت مرکب است. «شیرمردان رستم‌شعار» کنایه از پهلوانان دلیر و شجاع است.

بیایم دهم بر سر انجمن جواب تند دندان‌شکن

(همان: ۲۶۳)

«دندان‌شکن»، صفت فاعلی به معنی شکننده دندان است و «جواب تند دندان‌شکن» کنایه از پاسخ صریح و قاطع و محکم و سخت است.

نمونه‌های دیگر: دیده دجله‌ریز (همان: ۲۵۴): دجله‌ریز صفت فاعلی است و کنایه از اشک‌ریز و گریان است که اغراق نیز دارد؛ جهان‌دیده (همان: ۲۰۰): جهان‌دیده به معنی سیاحت‌کننده و جهانگرد است و کنایه از باتجربه و کارآزموده است؛ سالار گردن‌فراز (همان: ۱۹۲): صفت فاعلی است و کنایه از متکبر و سرکش است؛ مرد زبان‌آور (همان: ۱۳۵): صفت فاعلی است و به معنی شخص نطق و خوب حرف‌زننده و کنایه از فصیح است؛ شاه دریادل (همان: ۱۳۱): دریادل صفت مرکب است و به معنی کسی است که در بخشندگی دلی مانند دریا دارد. کنایه از بسیار سخنی و بخشنده است؛ خطاب‌بخش روزی‌رسان (همان: ۱۱۷): خطاب‌بخش صفت فاعلی است و به معنی بخشاینده و آمرزنده گناهان است. «روزی‌رسان» صفت فاعلی است و به معنی روزی‌رساننده و کنایه از ذات باری‌تعالی است؛ کرار (همان: ۱۰۶): کرار به معنی بسیار حمله‌کننده و کنایه از موصوف حضرت علی (ع) است؛ شیر صحرانورد (همان: ۱۰۷): صحرانورد صفت فاعلی است و به معنی بیابان‌نورد و کنایه از تندرو و تیز تک است. «شیر» استعاره از حضرت علی (ع) است؛ شیر گردن‌فراز (همان: ۷۸): گردن‌فراز صفت فاعلی مرکب است و کنایه از سرکش و متکبر است؛ زخم‌های قیامت‌نشان (همان: ۶۵): قیامت‌نشان صفت فاعلی است و کنایه از بسیار عمیق و دردناک است؛ زخم دندان‌نما (همان: ۳۹): دندان‌نما صفت فاعلی مرکب است و کنایه از بسیار نمایان و آشکار است. در این بیت خنده زخم استعاره از نوع تشخیص دارد؛ جوانان صافی‌نهاد (همان: ۱۲): صافی‌نهاد صفت مرکب است و کنایه از بی‌غل و غش است؛ هیکل سهمگین (همان: ۱۰۳): سهمگین صفت مرکب است و به معنی ترسناک و خوفناک است. هیکل سهمگین کنایه از بسیار بزرگ و ترسناک است (عظیم‌الجثه)؛ بازوی زورافکن (همان: ۱۷۱): زورافکن صفت فاعلی است و کنایه از بسیار پر زور و قدرتمند است.

مجاز: در کتاب *حمله* حیدری تصویرهای شعری از جنس مجاز در قالب صفات هنری، که به خیال‌انگیزی و شاعرانه‌تر شدن کلام انجامد، مشاهده نشد.

۳-۳ از نظر کاربرد

بسیاری از علمای بلاغت و منقدان ادبی، تصویرگری در شعر را «نمایش و بیان تجربه حسی به وسیله زبان» دانسته‌اند (فتوحی، ۱۳۸۵: ۴۳). این تصویرگری که حاصل دستبرد تخیلات انسان در اشیا است، برپایه توصیف تجربه‌های حسی است که تصاویر را با خود حمل می‌کنند و آنچه بیشتر اهمیت دارد، انتقال حسی تصویرهای شاعرانه است؛ امری که اهمیتی بیشتر

از بار عاطفی و احساسی شعر دارد. توصیف در ادبیات قدیم عرب بر دو نوع برشمرده شده است: «حسی و خیالی». توصیف حسی تصویر واقعی موصوف از طریق رؤیت مستقیم و ادراک حسی است، و صف خیالی بر تشبیه و استعاره و قیاس استوار است و می‌کوشد تا صورت موصوف را از حافظه حاضر سازد» (همان: ۷۱). برای کاربرد صفات در متون ادبی و حماسی اهداف مختلفی را می‌توان برشمرد؛ مانند یگانگی، تقلید، همدلی، تناسب و هماهنگی، وضوح و روشنی، حقیقت‌نمایی و...؛ اما شاید بتوان گفت برجسته‌ترین کارکرد صفت در ساختار شعر، تجسم و عینیت‌بخشی طبیعت، اتفاقات و حوادث است. در بررسی انجام‌شده بر روی کتاب *حمله حیدری* مشخص شد که تجسم و عینیت‌بخشی در این اثر با کاربرد صفت، به شیوه‌های مختلفی انجام شده است. برخی از این روش‌ها عبارت است از:

- تجسم و عینیت‌بخشی در ترکیبات وصفی و صفات با استفاده از نام حیوانات

بگفتند گریان که شیر خدا درآورد آن پیل تن را ز پا
(بازل مشهدی، ۱۳۸۳: ۱۰۷)

«پیل تن» صفت مرکب و به معنی کسی است که تن و هیكلی مانند فیل دارد. باذل در این بیت، صفت پیل تن را برای تجسم و عینیت‌بخشی جنه بزرگ عمرو بن عبدوود به کار برده است.

نشست از بر کوه پیکر سمند شد از کوه خورشید گویا بلند
(همان: ۱۷۸)

«کوه پیکر سمند» موصوف و صفت مقلوب است. «سمند» مجازاً اسب است و «کوه پیکر» صفت مرکب است و تشبیه به همراه دارد. کوه پیکر سمند، اسبی است که پیکری مانند کوه دارد. در این بیت مبالغه نیز وجود دارد.

ز اسبان تازی سیمین‌ستام ز شمشیر هندی بزیر نیام
(همان: ۱۷۰)

«تازی» صفت نسبی است و «سیمین‌ستام» صفت مرکب است. اسبان تازی سیمین‌ستام، اسبان عربی است که دارای لجام و یراقی نقره‌گون هستند. «هندی» در مصراع دوم، صفت نسبی است و شمشیر منسوب به هند است.

نمونه‌های دیگر: شیر لشکرشکن (همان: ۴۸)؛ آتش‌فشان اژدها (همان: ۶۵)؛ شیر دشمن‌شکار (همان: ۷۱)؛ شیر فولاد چنگ (همان: ۷۳)؛ پیل تن (همان: ۱۰۷)؛ شیر خیرشکن (همان: ۱۸۶)؛ شیران خونخوار جویای جنگ (همان: ۱۹۶)؛ شیر مشرک‌شکار (همان: ۲۲۰).

- تجسم در ترکیبات وصفی و صفات با استفاده از نام‌های خاص و اسامی جنگی

تجسم تصاویر و صحنه‌های جنگ در *حمله حیدری* گاه با کاربرد نامواژه ابزار و آلات جنگی صورت می‌گیرد. این صفات مهارت پهلوانان و شخصیت‌های داستان را در مهارت و استفاده از ابزار جنگی (مانند شمشیر، خنجر، نیزه، گرز) نشان می‌دهد و بیان‌کننده قدرت جنگاوری آنها در استفاده از این ابزار جنگی است:

هژبر ژیان ابر شمشیر بار عم مصطفی حمزه نامدار
(همان: ۵۰)

شاعر در این بیت صفت «شمشیر بار» را برای حمزه عموی پیامبر (ص) بیان کرده است. «ابر» استعاره از حمزه است. شاعر حمزه را به ابری تشبیه کرده است که از آن شمشیر می‌بارد. «ابر شمشیربار» کنایه از بسیار شمشیرزننده است.

نمونه‌های دیگر: تیغ‌زن (همان: ۹۲)؛ شمشیرزن (همان: ۱۱۵)؛ نیزه‌دار (همان: ۱۳۸)؛ خنجرگذار (همان: ۱۵۲)؛ حمزه صف‌شکن (همان: ۶۵)؛ گرد گردنکش پهلوان (همان: ۱۹۲)؛ شجاعت‌پناه (همان: ۲۸۶)؛ جهان‌پهلوان (همان: ۲۸۶)؛ شاه دشمن‌گداز (همان: ۲۷۷)؛ مردان نوردخواه (همان: ۱۴۸).

- تجسم با کاربرد صفات مربوط به مکان‌ها

برافراخت پس دست خیبرگشا پی سر بریدن بیفشرد پا
(همان: ۱۰۶)

«خیبرگشا» صفت فاعلی و به معنی گشاینده خیبر و کنایه از موصوف برای حضرت علی (ع) است. تجسم و عینیت بخشی صفت مرکب «خیبرگشا» در تصویری است که از قلعه خیبر و دست نیرومند فتح کننده آن در ذهن ایجاد می شود. این صفت خاص اشعار حماسی دینی است که تنها می توان در اینگونه اشعار آن را دید؛ شاید بتوان آن را «صفت تلمیحی» نامید.

- تجسم با کاربرد صفاتی که به زیبایی شخصیت های داستان مربوط می شود

این صفات به چهره و ظاهر شخصیت های داستان اشاره دارد و بیشتر در آنها به زیبایی اندام و چهره شخصیت های زن داستان ها پرداخته می شود. بررسی انجام شده در کتاب *حملة حیدری* نشان از آن دارد که باذل مشهدی از این صفات بسیار اندک بهره برده است. او تنها دو بیت از اشعار خود را به بیان این صفات هنری اختصاص داده است. مانند:

بیا ساقی ای ماه گلشن عیار بده ساغری زان می خوشگوار
(همان: ۷۹)

«گلشن عیار» صفت مرکب است و کنایه از زیبارو است.

نمونه های دیگر: نکوروی و خوشبوی و شیرین زبان (همان: ۷۴).

- تجسم با کاربرد صفات برای اشیا

باذل مشهدی علاوه بر صفاتی که درباره شخصیت ها و حیوانات به کار برده، از صفات شاعرانه و خلاقانه ای نیز برای اشیا استفاده کرده است؛ برای مثال در بیت زیر:

به مردی اگر برخوری ناگهان ببینی دم خنجر خونچکان
(همان: ۴۷)

«خونچکان» صفت فاعلی مرکب، به معنی قطره قطره فرو ریختن خون است و «خنجر خونچکان» کنایه از بسیار برنده و بسیار کُشنده است.

نمونه های دیگر: تیغ خونریز (همان: ۴۸)؛ تیغ یاقوت فام (همان)؛ تیغ خارا شکاف (همان: ۵۲)؛ برق دم تیغ خونریز (همان: ۵۳)؛ رخنه دار (همان: ۶۱)؛ دندان هوار (همان)؛ الماس پیکر (همان: ۶۵)؛ دلفریب (همان: ۶۶)؛ خارا شکاف (همان: ۶۹)؛ خونخوار (همان: ۷۰)؛ آتش فروز (همان: ۷۲) خونچکان (همان: ۷۳)؛ زهر آبدار (همان: ۸۱)؛ جان گزا (همان: ۸۲)؛ آتش افشان (همان: ۹۵)؛ خارا شکن (همان: ۹۷)؛ شاه پیکر (همان: ۱۰۵)؛ کوه تن (همان)؛ خارا شکاف (همان)؛ جان شکاف (همان: ۱۱۶)؛ جان گزا (همان: ۱۶۵)؛ الماس فام (همان: ۱۷۲)؛ خونبار (همان)؛ دین پرور کفرکاه (همان: ۱۹۸)؛ خونبار (همان: ۱۹۹)؛ آبدار (همان: ۲۰۹)؛ جانگداز (همان: ۲۶۳).

گاهی این تجسم مربوط به کاربرد ابزار و لوازم بزم می شود:

از آن می که گر قطره ای بر سپهر بریزند در جام زرین مهر
(همان: ۴)

«زرین» صفت نسبی است.

نمونه های دیگر: جام گلشن نگار (همان: ۳۵)؛ جام گیتی نما (همان: ۱۴۲).

- تجسم در کاربرد صفات مربوط به آسمان و صور فلکی و نجوم

در *حملة حیدری*، علاوه بر صفاتی که برای شخصیت های داستانی کاربرد دارند، صفات دیگری نیز وجود دارد که درباره صور فلکی و اعتقادات مردم قدیم نسبت به آنها آورده شده است. شاعر با قدرت شاعرانه ای که دارد، ماه، ستاره، خورشید و نظایر آنها را با صفات های گوناگون و گاه بسیار زیبا وصف کرده است؛ مانند بیت زیر:

فرود آی از این طاق فیروزه فام ز خورشید جام و ز مه نیم جام

(همان: ۱۳)

نمونه‌های دیگر: خورشید گیتی فروز (همان: ۶۱)؛ چرخ بیدادگر (همان: ۶۷)؛ مهر گردون‌نورد (همان: ۱۰۲)؛ گوی زرین‌بلند (همان: ۱۰۷)؛ نیل‌فام آسمان (همان: ۲۴۹)، خورشید خرم روان (همان: ۱۱۰).

۴-۳ بررسی صفات خاص حماسه‌های دینی

در پایان لازم است به کاربرد صفاتی در حمله حیدری اشاره شود که ویژه اشعار حماسی است و می‌توان گفت اینگونه صفات را در دیگر اشعار حماسی نمی‌توان دید. صفاتی که از اعتقادات و دیانت مردم برخاسته‌اند و به دلیل اهمیتی که شخصیت‌های دینی در نظر مردم داشته‌اند، عامه مردم به آن توجه نشان داده‌اند و در گذار زمان به القاب آنها تبدیل شده است. در کتاب حمله حیدری، چون این اثر از نوع حماسی و دینی است و نویسنده آن اعتقادات مذهبی شدیدی نسبت به پیامبر و امامان شیعه خاصه حضرت علی (ع) داشته، از این القاب استفاده فراوان شده است.

- صفاتی که برای خداوند بیان شده است

کنون بر تو ای سیدالمرسلین شدم نازل از نزد دیان دین

(همان: ۸)

«دیان» به معنی قاضی و حاکم است و «دیان دین» ترکیبی است که باذل برای خداوند بیان کرده است.

- صفاتی که درباره پیامبر (ص) بیان شده است

بقدر ضرورت ز احکام دین پیامو ختشان سیدالمرسلین

(همان: ۱۸)

در این بیت شاعر واژه «سیدالمرسلین» را بیان کرده که کنایه از موصوف حضرت محمد (ص) است؛ این واژه صفت خاص آن پیامبر عظیم‌الشأن است.

نمونه‌های دیگر: خیرالبشر (همان: ۷)؛ خیرالانام (همان: ۱۲)؛ شه‌شاه دین (همان: ۱۰)؛ شاهراه مبین (همان)؛ خاتم الانبیا (همان: ۳۵).

- صفاتی که درباره حضرت علی (ع) بیان شده است

چنین گفت راوی که شیر خدا برآمد به فرموده مصطفی

(همان: ۴۴)

باذل در این بیت، واژه «شیر خدا» را برای آن حضرت بیان کرده است که کنایه از موصوف حضرت علی (ع) است. نمونه‌های دیگر: دره‌التاج (همان: ۳)؛ مالک الملک اقلیم جود (همان)؛ کرآر (همان: ۴)؛ ولی خدا شاه دلدل سوار (همان: ۷۲)؛ یدالله (همان: ۱۵۲).

- صفاتی که درباره سایر امامان شیعه بیان شده است

به اعزاز شاه شه‌یدان حسین که از یاد او گریه شد فرض عین

(همان: ۶)

شاعر در این بیت ترکیب «شاه شه‌یدان» را برای امام حسین (ع) بیان کرده و ایشان را بزرگ‌ترین شه‌یدان دانسته است. همچنین در حمله حیدری صفاتی وجود دارد که فقط خاص یک شخصیت از داستان‌های کتاب است. این صفت در همه داستان‌ها خاص همان شخصیت است و برای شخصیت‌های دیگر ذکر نشده است؛ مانند:

بد آن روز و آن شب به پیش خدای شرف‌بخش صدر رسالت‌پناه

(همان: ۶۱)

صفات «شرف‌بخش» و «رسالت‌پناه» صفاتی هستند که خاص پیامبر اسلام (ص) است و برای شخص دیگری بیان نشده‌اند. نمونه‌های دیگر: تیغ رخنه‌دار (همان: ۶۱): برای شمشیر پیامبر (ص)؛ شیر خیبر شکن (همان: ۱۸۶): صفت خیبر شکن خاص حضرت علی (ع) است. صدر عرصه روزگار (همان: ۱۰۴): منظور حضرت علی (ع) است؛ شجاعت‌پناه (همان: ۲۸۶): خالد بن ولید، شاه دشمن‌گداز (همان: ۲۷۷): دشمن‌گداز از صفات خاصی است که تنها برای حضرت علی (ع) به کار رفته و شخص دیگری در حمله حیدری با این صفت بیان نشده است؛ بازوی زورافکن (همان: ۱۷۱): صفت «زورافکن» در این بیت برای بازوی جعفر طیار بیان شده و در جای دیگری از حمله حیدری این صفت برای کس دیگری ذکر نشده است؛ تیغ‌زن (همان: ۹۲): صفت «تیغ‌زن» در این بیت برای عمر بیان شده، در جای دیگری از حمله حیدری برای شخص دیگری ذکر نشده است؛ رزم‌دان (همان: ۱۳۰): باذل در این بیت صفت رزم‌دان را برای ابوبصیر یکی از شخصیت‌های داستان‌های حمله حیدری بیان کرده که در جای دیگری از این کتاب ذکر نشده است؛ رزم‌زن (همان: ۱۹۲): صفت رزم‌زن در کل حمله حیدری تنها برای ابوجرول بیان شده است؛ این صفت خاص ابوجرول، از پهلوانان سپاه مالک، در جنگ حنین است که به جنگ پیامبر (ص) آمده بود.

جدول شماره ۱: فراوانی کاربرد صفات بیانی در منظومه حماسی حمله حیدری

نوع صفت	تعداد	درصد
ساده	۶۱	۸/۸۴
فاعلی	۳۶۳	۴۷/۲۰
مفعولی	۵	۰/۶۵
نسبی	۲۴	۳/۱۲
لیاقت	۵	۰/۶۵
مرکب	۳۰۴	۳۹/۵۳
جمع	۷۶۹	۱۰۰

جدول شماره ۲: فراوانی کاربرد صفات بلاغی (هنری) در منظومه حماسی حمله حیدری

نوع کارکرد	تعداد	درصد
تشبیه	۴۷	۱۶/۴۹
استعاره	۲۵	۸/۷۷
کنایه	۲۱۳	۷۴/۷۳
مجاز	۰	۰/۰
جمع	۲۸۵	۱۰۰

۴- نتیجه

در بررسی منظومه روایی حمله حیدری، از نظر کاربرد صفت مشخص شد که کاربرد صفات و به‌ویژه صفات بیانی در حمله حیدری بسیار تأمل‌برانگیز و گسترده است. باذل مشهدی در توصیفات حماسی خود از این ترفند ادبی به‌خوبی بهره برده است. این وسعت کاربرد صفات هنری در منظومه حماسی حمله حیدری، به‌حدی است که صفات را می‌توان براساس ساختار، بلاغت و کارکرد و حتی صفات خاص حماسه‌های دینی و شیعی تقسیم‌بندی کرد. در این بین، صفات هنری در قالب صفت بیانی، در شش شکل صفات ساده، مرکب، فاعلی، مفعولی، نسبی و لیاقت کاربرد دارد. بیشترین کاربرد صفات هنری در درجه اول، به صورت صفت فاعلی و سپس به شکل صفت مرکب است. همچنین کاربرد صفات هنری در شکل بلاغی آن در حمله

حیدری به شکل گسترده دیده می‌شود که در این بین، صفات هنری در قالب کنایه کاربرد فراوان‌تری دارند. علاوه بر اینها، باذل مشهدی برای بیان ایدئولوژی و اعتقادات مذهبی و شیعی خود، توجه خاصی به پیشوایان دینی و به‌ویژه حضرت علی (ع) نشان داده است؛ بی‌آنکه بخواهد واقعیت‌های تاریخی را در این‌باره زیر پا بگذارد، به کاربرد صفات هنری درباره این بزرگان پرداخته و با کاربرد این صفات، به مؤثر، زیبا و حماسی‌تر کردن زبان و توصیفات حمله حیدری اقدام کرده است. این موضوع امری که موجبات شهرت و ماندگاری این اثر حماسی دینی را فراهم آورده است.

منابع

۱. انوری، حسن؛ احمد گیوی، حسن (۱۳۸۹). *دستور زبان فارسی*، ویرایش سوم، تهران: فاطمی.
۲. بلاغی اینالو، علی؛ نظریانی، عبدالناصر؛ مظفری، علی‌رضا (۱۳۹۹). «بررسی سبکی و محتوایی حماسه حمله حیدری اثر باذل مشهدی»، *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی*، دوره ۳، ش ۳ (پیاپی ۴۹)، ۱۷۷-۲۰۳.
۳. خط‌کار، مریم (۱۳۹۱). *بررسی جنبه‌های حماسی، دینی، و تاریخی در حمله حیدری باذل مشهدی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه زابل.
۴. خیام‌پور، عبدالرسول (۱۳۴۴). *دستور زبان فارسی*، تهران، کتابفروشی تهران.
۵. داد، سیما (۱۳۷۸). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، تهران: مروارید.
۶. سلطانی‌گرد فرامرزی، علی (۱۳۷۶). *دستور زبان فارسی*، از کلمه تا کلمه، تهران: مبتکران.
۷. شریعت، محمدجواد (۱۳۷۲). *دستور زبان فارسی*، تهران: اساطیر.
۸. شفیعی‌کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۵). *صور خیال در شعر فارسی*، ج ۳، تهران: آگاه.
۹. شمیسا، سیروس (۱۳۹۴). *بیان*، تهران: میترا.
۱۰. صفا، ذبیح‌الله (۱۳۸۷). *حماسه‌سرایی در ایران*، چ چهارم، تهران: فردوس.
۱۱. فتوحی رود معجنی، محمود (۱۳۸۴). «تصویر کلاسیک»، *فصل‌نامه هنر*، ش ۶۴، ص ۲۲.
۱۲. _____ (۱۳۸۵)، *بلاغت تصویر*، چ ۱، تهران: سخن.
۱۳. فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۴). *دستور مفصل امروز*، تهران: سخن.
۱۴. قنبری، زهرا (۱۳۸۶). *مقایسه بلاغی و زبانی علی‌نامه با خاوران‌نامه ابن‌حسام*، *حمله حیدری ابن‌باذل و حمله حیدری راجی کرمانی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یاسوج.
۱۵. کاشفی‌خوانساری (۱۳۸۰). «حمله حیدری»، *نشریه فرهنگ و هنر*، ادبیات داستانی: ش ۵۴، ۲۴-۲۸.
۱۶. کوپا، فاطمه (۱۳۹۰). «بررسی و تحلیل حمله حیدری از دیدگاه ویژگی‌های سبکی و خصایص بدیعی و بیانی»، *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی*، ش ۱۳، ۱۶۵-۱۸۱.
۱۷. محمودی لاهیجانی، سیدعلی؛ امیری، سید محمد (۱۳۹۳). «بررسی تطبیقی کاربرد صفت‌های هنری در ایلید و ادیسه هومر و شاهنامه فردوسی»، *کهن‌نامه ادب پارسی*، سال پنجم، ش ۲، ۲۳-۴۴.
۱۸. محمودی لاهیجانی، سیدعلی؛ فشارکی، محمد؛ خراسانی، محبوبه (۱۳۹۵). «فرمول اسم - صفت هنری و کاربردشان به‌عنوان یک ویژگی سبکی در شاهنامه فردوسی میراثی از سروده‌های شفاهی در خداینامه پهلوی»، *مجله جستارهای ادبی*،

شماره ۱۹۳، ۲۱-۵۱.

۱۹. مشهدی، باذل (۱۳۸۳)، کلیات حمله حیدری، تهران: اسلام.

۲۰. ملک‌ثابت، مهدی؛ شهبازی، اصغر (۱۳۹۳)، «نقد زبان حماسی در حمله حیدری باذل مشهدی»، نشریه نشر پژوهی ادب

فارسی (ادب و زبان)، دوره ۱۷، شماره ۳۵، ۳۷۹-۳۴۵.

پروژه‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی